

Dr Marina Blagojević Hjuson

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Mr Jelena Milinović

Gender centar Vlade Republike Srpske

SAMOHRANI RODITELJI U REPUBLICI SRPSKOJ: MALO PODRŠKE, VELIKI PROBLEMI*

U ovom tekstu izneti su neki rezultati regionalnog komparativnog istraživanja o samim roditeljima. Analiza se odnosi na onaj deo istraživanja koje je sprovedeno u RS, i to samo na deo koji se odnosi na institucionalnu analizu. Podaci o institucionalnom okruženju prikupljeni su na osnovu detaljno razrađenog upitnika za „country report“, koji su bili zasnovani kako na zvaničnim izvorima, tako i na intervjuima sa različitim „praktičarima“. Kada se uporede podaci u regionu (BiH, Srbija, Crna Gora), može se procijeniti da je udio jednoroditeljskih domaćinstava 10–15 % (sa ili bez proširene porodice), da je udio samohranih majki 70–85 % a samohranih očeva 15–30 %. S obzirom na ovakve podatke, može se zaključiti da ova kategorija ima znatan udio u ukupnom stanovništvu, ali nije dovoljno prepoznata. S tim u vezi je i marginalizacija samohranih roditelja i njihovih porodica.

Analiza je pokazala da je potrebno preduzeti korake u sledećim pravcima: stvaranju odgovarajućeg sistema evidentiranja i praćenja jednoroditeljskih porodica; potrebno je ustanoviti alimentacioni; neophodno je da se centri za socijalni rad ojačaju, institucionalno, stručno (uključujući i to da se zaposleni više rodno senzibilišu) i finansijski, kako bi bili u mogućnosti da pruže odgovarajuću podršku roditeljima, koja bi obuhvatala i psihološku, i pravnu pomoć; neophodno je ojačati same samohrane roditelje i njihovo umrežavanje; potrebno je osmisliti posebne programe za podršku deci samohranih roditelja,

Marina Blagojević Hjuson, marinablago@gmail.com, Jelena Milinović, J.Milinovic@gc.vladars.net.

* Ovo istraživanje je urađeno zahvaljujući finansijskoj podršci Erste Fondacije i deo je potprojekta Instituta za sociološka i kriminološka istraživanja u Beogradu, „Socijalne nejednakosti i socijalna inkluzija“, br 47011, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

kako bi se na vreme zaštitila od različitih oblika rizičnog i socijalno devijantnog ponašanja.

Ključne reči: Samohrani roditelji; Jednoroditeljske porodice; Zapadni Balkan; Republika Srpska; Rodne politike; Centri za socijalni rad; Rodni mehanizmi.

1. UVOD: O ISTRAŽIVAČKOM PROJEKTU

U ovom tekstu su izneti neki rezultati istraživanja o samim roditeljima u tri zemlje Zapadnog Balkana: Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji.¹ Iako sami roditelji predstavljaju jednu od najvulnerabilnijih grupa na Balkanu, koja je izložena i ekonomskoj deprivaciji i nedostatku odgovarajuće institucionalne podrške, oni su do sada najvećim delom ostali „slepo polje“. Sami roditelji su kategorija koja je izuzetno podložna najtežoj eksploataciji na tržištu radne snage. Njihova vulnerabilnost proizvedena je njihovim jakim osećanjem odgovornosti prema deci, izrazito izraženim sukobima uloga (posao i porodica), te neadekvatnom institucionalnom i finansijskom podrškom. Deca samohranih roditelja nalaze se pod velikim rizikom od siromaštva i različitih oblika socijalno devijantnog ponašanja, i neretko su, kao vulnerabilna, posebno targetirana od strane kriminalnih grupa i organizacija.

Istraživanje je imalo za cilj da mapira uslove života i životne strategije samih roditelja, kao i institucionalne odgovore na situaciju samostalnog roditeljstva. Projekat je bio eksplorativan i orijentisan na definisanje adekvatnih javnih politika. Zemlje u kojima je istraživanje sprovedeno su slične po mnogim svojim karakteristikama, pa su i problemi sa kojima su sami roditelji suočeni, ali i načini njihovog rešavanja – slični. Osim toga, ove tri zemlje imaju bliske donose saradnje u oblasti rodni politika, pa je za očekivati da će to doprineti da se razmenjuju pozitivna iskustva i racionalna rešenja.

Istraživanje je bilo zasnovano na seriji komplementarnih istraživačkih metoda, kvantitativnih, kvalitativnih i participativnih, uključujući: intervjue, fokus grupe, analizu dokumenata, demografsku analizu. Ono se oslanjalo na znanje generirano u prethodnim istraživanjima u regionu (”Rodnim barometrima”, Blagojević, 2004, 2006, 2008). Uzorak samih roditelja je uključio 35 polustrukturirana intervjua sa samim roditeljima (BiH – 10, Crna Gora – 15, Srbija – 10). Tim visokokvalifikovanih asistentkinja je

¹ Više o istraživanju u celini, u: M. Blagojević, “Single Parents in the Western Balkans: Between the Emotions and the Market”, *Gendering Transition: Studies of Changing Gender Perspectives from Eastern Europe* (eds. K. Daskalova, C. Hornstein-Tomic, C. Kaser, F. Radunovic), Erste Foundation Series, Lit Verlag, 2011.

obavljao razgovore i birao sagovornike i sagovornice na osnovu precizno određenih kriterijuma. Uzorak je trebalo da odrazi mnoštvo različitih životnih situacija samih roditelja, kao i njihove različite socio-demografske karakteristike. Intervjui su obično trajali dva do četiri sata, i upitnici su bili popunjeni na osnovu preslušavanja trake, izuzev u nekoliko slučajeva, kada su ispitanice odbile snimanje.

Podaci o institucionalnom okruženju prikupljeni su na osnovu detaljno razrađenog upitnika za „*country report*“, koji je uključio pitanja koja su se odnosila na demografske podatke, institucionalno okruženje, funkcionisanje nevladinog sektora i medije. Strukturiran upitnik je omogućio lakše poređenje podataka iz sve tri zemlje. Iako su u pitanju tri zemlje, urađena su četiri izveštaja, jer je tim procenio da je zbog specifičnosti BiH bolje da postoje dva izveštaja – jedan iz RS i jedan iz FBiH. Ovi izveštaji su bili zasnovani kako na zvaničnim izvorima, tako i na intervjuima sa različitim „praktičarima“, uključujući državne službenike, predstavnike centara za socijalni rad i statistike, kao i predstavnike NVO-a.

Metodologija primenjena u ovom istraživanju mogla bi se okarakterisati kao kombinacija kvalitativnog sociološkog istraživanja, s jedne strane, i „*policy research*“, s druge strane. Materijal koji je sakupljen je bio izrazito bogat i inspirativan i omogućio je kvalitetan i produbljen uvid u problem. U ovom tekstu će, zbog ograničenog prostora, biti iznet samo deo analize problema, i to onaj koji se odnosi na statistiku i na institucionalno okruženje.

2. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Samostalno roditeljstvo je veoma kompleksan istraživački problem koji može da se situira između sociologije porodice i socijalne demografije, socijalne politike i ekonomije, rodni studija i rodni javnih politika. Ali, ne samo da je ovaj problem „granični“, što samo po sebi omogućava različitost pristupa i fokusa, već i na terminološkom nivou postoji značajna konfuzija na našim prostorima. Engleski termin „*single parent*“ koji je neutralan u smislu roda, uzroka i ekonomskog statusa, na našim lokalnim jezicima nije lako prevodiv. Uobičajeni termin „samohrani roditelj“² je preuzak, jer se odnosi na roditelja koji potpuno sam izdržava dete/decu. Ovaj termin nosi određenu patetiku i mnogi samohrani roditelji ga odbacuju, jer ga smatraju ponižavajućim. Termin „sami roditelji“ donekle odgovara terminu „*single parents*“, mada u našim jezicima nije jasno da se

² U tekstu ću upotrebljavati muški rod za plural, jer je to gramatički korektno. Na primer, „samohrani roditelji“ uključuje i roditeljke i roditelje, ali je opravdano koristiti muški rod u pluralu.

odnosi na bračni status, što jeste slučaj u engleskom terminu. „Samostalni roditelji“, s druge strane, implicitno gotovo da podrazumeva slobodan izbor koji leži u osnovi ovog tipa roditeljstva, što je, takođe, iskrivljavanje slike. „Sami roditelji“ jesu sami u roditeljskoj ulozi koju svakodnevno obavljaju, i najčešće jesu prepušteni sami sebi.

Kao društveni fenomen, samo roditeljstvo na Zapadnom Balkanu može da se tretira iz perspektive dva međusobno povezana društvena procesa: prvi je *tranzicija roditeljstva*, kao proces promene odnosa roditeljstva, od premodernog ka modernom, a drugi je *društvena tranzicija* u regionu, koja je još uvek u toku.

Tri zemlje koje su obuhvaćene ovim istraživanjem su nekada bile delovi Jugoslavije. Ono što je bitno za istraživanje različitih društvenih pojava jeste da je bivša Jugoslavija do kraja osamdesetih bila srednje razvijena evropska zemlja sa visokim stepenom socijalne zaštite stanovništva. Različiti pozitivni aspekti razvoja ubrzavali su transformaciju u različitim sferama svakidašnjeg života, uključujući i roditeljstvo. Ali, ekonomska kriza koja je otpočela osamdesetih, a zatim se ubrzavala devedesetih, kao i ratni konflikti i konačni raspad države, uticali su *ne samo na zaustavljanje procesa transformacije svakidašnjeg života, pa i roditeljstva, već i na uspostavljanje reverzibilnih procesa: retradicionalizacije, repatrijarahalizacije, refamilijarizacije*. Istraživanje braka i roditeljstva koje je sprovedeno krajem osamdesetih godina pokazalo je da su mnogi obrasci svakidašnjeg života već bili izloženi intenzivnoj promeni u pravcu modernizacije svakidašnjeg života, odnosno da su se u velikoj meri već udaljavali od tradicionalističkih vrednosti.³ U oblasti roditeljstva ove promene u pravcu modernizacije su uključivale dva dominantna procesa: a) *individualizaciju roditeljstva* i b) *smanjivanje alijenacije u roditeljstvu* (jer roditeljstvo postaje lični individualni izbor, a ne rezultat prinude kolektiva). Ali, kriza svakidašnjeg života, kao refleks dublje i dugotrajne ekonomske krize u bivšoj Jugoslaviji, uslovlila je ne samo usporavanje ovog procesa modernizacije svakidašnjeg života i roditeljstva u njemu, već je ohrabrila reverzibilne procese.⁴

Drugi proces, „tranzicija“ društava i ekonomija na Zapadnom Balkanu je takođe uticao na usporavanje procesa modernizacije svakidašnjeg života

³ M. Blagojević, *Stavovi mladih o braku i roditeljstvu* (magistarska teza), Beograd 1989; M. Blagojević, „The Attitudes of Young People Towards Marriage“, *Marriage and Family Review*, vol 14, 1989; M. Blagojević, „Mladi i roditeljstvo: ka dezideologizaciji roditeljstva“, *Sociologija* 3/1993, 327–345.

⁴ M. Blagojević, „Svakodnevica iz ženske perspektive: samožrtvovanje i beg u privatnost“, *Društvene promene i svakodnevica: Srbija početkom 90-ih* (ur. S. Bolčić), Beograd 1995, 181–209; M. Blagojević, *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija 90-ih*, Beograd 1997.

i jačanje reverzibilnih procesa: retradicionalizacije, re-patrijarahalizacije i re-familijarizacije.⁵ Tranzicija je usko povezana sa ograničavanjem funkcija socijalne države, jačanjem patrijarhalnih ideologija, visokom nezaposlenošću žena i otežanim uslovima zapošljavanja, „povlačenjem“ žena u privatnu sferu kako bi se kompenzovala nedostatnost institucija u okruženju koje bi trebalo da su podrška porodici, jačanjem porodične solidarnosti u „ekonomiji preživljavanja“, kao i pojačavanjem mizoginije u društvenom okruženju. Zahvaljujući politikama strukturalnog prilagođavanja, pomoć porodici je značajno ograničena u svim zemljama tranzicije.⁶

Dve decenije posle početka tranzicije u Istočnoj Evropi i na Balkanu, postaje sve jasnije jačanje regresivnih trendova na nivou diskursa i praksi svakodnevnog života. Međutim, paralelno jačaju i suprotni trendovi i dolazi do neke vrste bifurkacije, koja u velikoj meri odgovara jačanju nejednakosti između „dobitnika“ i „gubitnika“ tranzicije. Kao posledica ovih kompleksnih promena, samostalno roditeljstvo je i samo suočeno u tranziciji sa više problema i manje podrške nego što je to moglo da predvidi npr. sredinom osamdesetih, kada je izgledalo da će ono biti u velikoj meri nova „normalizovana“ norma modernog porodičnog života.

Oba procesa, tranzicija roditeljstva i tranzicija društva, sa jasno naglašenim reverzibilnim trendovima, predstavljaju okvir unutar koga je moguće analizirati fenomen samostalnog roditeljstva na Zapadnom Balkanu danas. Umesto da samostalno roditeljstvo bude posledica procesa modernizacije unutar kojeg će jačati individualni izbori i državna i društvena podrška za takve izbore, samo roditeljstvo postaje uglavnom rezultat nedostatka individualnog izbora, „rešenje“ kada druga rešenja ne postoje, ili jednostavno negativna ili tragična „sudbina“. Na fenomenološkom nivou, ono se pojavljuje kao kombinacija velikog varijeteta individualnih situacija, sa samo ograničenim brojem slučajeva koji se mogu okarakterisati kao „slobodan izbor“ koji je u skladu sa vrednostima ostvarivanja sreće i zadovoljstva u svakodnevnom životu.

⁵ A. Milić, „Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija 1991–1995“, *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih* (prir. S. Bolčić), Beograd 1995; S. Gal, G. Kligman (eds.), *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, New Jersey 2000; S. Gal, G. Kligman, *The politics of gender after socialism. A comparative-historical essay*, Princeton 2000; M. Blagojević, *Položaj žena u zemljama Balkana: komparativni pregled*, Banja Luka – Sarajevo 2004; M. Blagojević, *Rodni barometar u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo – Banja Luka 2004.

⁶ S. Gal, G. Kligman, (2000b); M. Robila (ed.), *Families in Eastern Europe*, New York 2004.

3. STATISTIČKA SLIKA

Statistički podaci kojima raspolažemo su malobrojni, rijetki i najčešće zasnovani na anketama koje imaju svoja metodološka ograničenja. Prema ovim podacima, može se konstatovati da jednoroditeljske porodice žive siromašnije i sa nižim životnim standardom u odnosu na druge oblike porodice. Prema Anketi o potrošnji domaćinstva u BiH, bilo je 10,9 % domaćinstava samohranih roditelja u 2007, od čega je 7,5 % domaćinstava koja čine samo roditelji i djeca, a 3,4 % ih je živjelo u proširenim porodicama. Samohrane majke su činile 81 %, a samohrani očevi 19 % od ukupnog broja samohranih roditelja. Prema ovoj anketi, jednoroditeljska domaćinstva imaju lošiji kvalitet stanovanja, manje ih posjeduje stan ili kuću, njihovi stanovi/kuće su lošije opremljeni i manje ih posjeduje automobil. Njihov mjesečni prosječni trošak je 1355,06 KM, dok je mjesečni prosječni trošak potpunih porodica 1610,99 i 2039,10, sa dvoje ili jednim djetetom. Ako je žena nosilac domaćinstva, stopa siromaštva je 22,4 %, u poređenju sa 17,3 % ako je nosilac muškarac. Takođe, stopa siromaštva za samohrane roditelje je 17,9 %, u poređenju sa stopom od 13,3 % za potpune porodice sa jednim djetetom. Iako su ove razlike vidljive, neophodno je ih dublje ispitati, kako bi se dobila potpunija slika. U svakom slučaju, jasno je da su domaćinstva samohranih roditelja u većem riziku od siromaštva, čije posljedice trpe djeca. Iako su materijalne potrebe važne, one su samo jedan dio složenog problema samohranog roditeljstva.

Prema Statističkom godišnjaku Republike Srpske 2011. godine (Tabela 5.6. Živorodeni prema bračnom stanju), može se vidjeti da se u posljednjih deset godina, tačnije od 2001. do 2010. godine povećao procenat djece rođene van braka, sa 11 % u 2001. godini na procenat od 15–16 % koji se tako kreće još od 2005. godine. U periodu 2000–2010, razvedeno je u prosjeku 9 % brakova,⁷ od kojih je u prosjeku oko 52 % bez izdržavane djece. Kada postoje izdržavana djeca, ona se u 36 % slučajeva dodjeljuju majkama na staranje, u 8 % slučajeva očevima, a ostalo drugim licima i ustanovama. Kada je u pitanju udio broj djece u razvedenim brakovima, preovladavaju razvedeni brakovi sa jednim djetetom (prosječno 52 % za period 2000–2010), zatim brakovi sa dvoje djece (35 %), troje i više djece (8 %) i nepoznatih je 5 %.

Kada se uporede podaci u regionu (BiH, Srbija, Crna Gora), može se procijeniti da je udio jednoroditeljskih domaćinstava 10–15 % (sa ili bez proširene porodice) i da je udio samohranih majki 70–85 % i samohranih

⁷ Broj razvedenih brakova posmatran je u odnosu na broj sklopljenih brakova u istom periodu. Posebno napominjem da je u 2011. godini sklopljeno 5802 braka, a razvedeno 886, što čini znatno povećanje broja i procenta razvedenih brakova (15 %), u odnosu na raniji desetogodišnji period.

očeva 15–30 %. Da bi se prikupili potpuniji podaci, neophodno je uspostaviti sistematsko prikupljanje podataka o samohranim roditeljima i njihovim porodicama, što je moguće postići popisom, posebnim istraživanjima i bazama podataka koje bi se bavile pojedinačnim slučajevima jednoroditeljskih porodica. Kombinovanje ovih izvora bi dalo širu i potpuniju sliku o jednoroditeljskim porodicama, koja bi bila od ključne važnosti za kreiranje javnih politika, programa i mjera za ovu grupu.

S obzirom na ovakve podatke, može se zaključiti da ova kategorija ima znatan udio u ukupnom stanovništvu, ali nije dovoljno prepoznata. S tim u vezi je i marginalizacija samohranih roditelja i njihovih porodica.

4. PROBLEM DEFINICIJE SAMOHRANOG RODITELJSTVA

„Samohrani roditelji“ su ovim istraživanjem definisani kao sami (nisu u braku niti u vanbračnoj zajednici) roditelji koji žive sa djecom koja od njih zavise, bilo da žive sami ili unutar proširene porodice. Alternativni izraz bi bio „jednoroditeljske porodice“, ali istraživanje se bavilo roditeljima, a ne porodicama. Najčešće je ova situacija uzrokovana razvodom ili rastavom, rađanjem djeteta van braka, ili zbog smrti supružnika.

U Republici Srpskoj, prema našem istraživanju i izjavama intervjuisanih, postoji bitna razlika u shvatanju termina samohranosti u postojećim zakonskim propisima i onoga što samohrano roditeljstvo podrazumijeva u stvarnosti. Zakonski termin „samohrani roditelj“ smatra se u slučaju kada drugi roditelj nije živ, da je drugom roditelju oduzeta poslovna ili roditeljska sposobnost, ili da je spriječen za vršenje roditeljske uloge (na izdržavanju kazne zatvora). Ako su roditelji razvedeni, to se ne smatra samohranošću. Drugi roditelj postoji i on ima određena prava i obaveze iz svoje roditeljske uloge.

Međutim, iako postoji zakonom utemeljena obaveza, stvarnost je ipak drugačija i umnogome odražava problem duboko ukorijenjenih patrijarhalnih stavova, kako društva uopšte, tako i zaposlenih u institucijama, da su jednoroditeljske porodice strukturalno i funkcionalno poremećene, pa time i društveno nepoželjne. Ovo naročito osjećaju samohrane majke:

Masa ljudi je anatemisana. Ne možeš vjerovati u kakvoj sredini živimo. Tek kroz razgovor sa tim ljudima shvatiš da se razvod još uvijek smatra sramotom. Imaš dvije opcije, da budeš „jadnica“ ili „kurva“. (Predstavnica NVO)

Očekuje se da se majke žrtvuju za djecu, da porodicu treba održati po svaku cijenu i da su razvod i rastava braka odgovornost žene koja nije bila

sprema da se žrtvuje za porodicu.⁸ Postoji i opšti negativan stav protiv malog broja žena koje se odluče da imaju djecu bez braka i života sa muškarcem, bez obzira na to kako je došlo do te odluke u pojedinačnim slučajevima. Pitanja i problemi samohranog roditeljstva se vrlo često svode na pitanja materijalne i novčane pomoći od strane institucija/države, a zanemaruju se ostali problemi. Ovo istraživanje je pokazalo povezanost između odsustva adekvatne zakonske definicije, patrijarhalne ideologije, odsustva posebnih i odgovarajućih mjera podrške samohranim roditeljima i opšte nevidljivosti ovog problema.

5. INSTITUCIONALNI OKVIR U REPUBLICI SRPSKOJ

Republika Srpska ima posebno Ministarstvo porodice, omladine i sporta koje u okviru svoje nadležnosti ima i samohrane roditelje i njihove porodice. Odjeljenje porodice je osnovano sa ciljem da se bavi analizom demografskih kretanja, predlaganjem i provođenjem mjera pronatalitetne populacione politike, afirmacijom odgovornog roditeljstva i tako dalje, što zahtijeva uključivanje svih aktera, ali i velika finansijska sredstva. Ministarstvo je donijelo srednjoročnu Strategiju razvoja porodice u Republici Srpskoj, koja ima mjere podrške samohranim roditeljima,⁹ ali se zapaža stav da pitanja porodice nemaju pravi politički prioritet, osim deklarativnog:

Sav ovaj naš sektor izgleda da nije sazrelo vrijeme da bude u prvom planu, pored svih ovih reformi, stabilizacije, pridruživanja (...) Problem je u redu prioriteta. Tako da je nama, ja sam mišljenja, osnovni cilj da mi nametnemo da je ovo bitno. Kad se nametne da je ovo bitno, onda će se moći i razgovarati o tome. Ja mislim da smo mi u tom kontekstu i dosta učinili od kraja 2006. pa na ovamo. Ako ništa, barem se priča o tome.

Za mene, samohrano roditeljstvo je jednim dijelom u domenu populacione politike. Ali problem našeg društva, uopšte zemalja u tranziciji, je što je između socijalne politike i populacione politike stavljen znak jednakosti (službenik Ministarstva).

⁸ U nekim centrima za socijalni rad moguće je čuti da je jedan od glavnih uzroka za razvod „ekonomska nezavisnost partnerki“, pa tek onda problemi u braku kao što su loši bračni odnosi, alkoholizam, nasilje i tome slično, što je potpuna zamjena teza: ekonomska nezavisnost žena ne može biti uzrok, već samo sredstvo da žena ranije izađe iz loše bračne situacije.

⁹ Mjere se odnose uglavnom na podršku zapošljavanju roditelja i unapređenju i proširenju usluga brige o djeci, radi usklađivanja rada i roditeljstva, te na oblike pomoći koji se odnose na materijalnu i nematerijalnu podršku jednoroditeljskim porodicama, naročito djeci (pomoć tokom školovanja, prednost u projektima odmora i rekreacije, ekskurzije, posebni programi socijalizacije i sl.).

U Ministarstvu je prepoznato nekoliko problema sa kojima se suočavaju samohrani roditelji: oskudica, odnosno stanje socijalne potrebe, ali i nedostatak slobodnog vremena, nedovoljna podrška usklađivanju rada i roditeljstva. Jedan problem je materijalne i finansijske, a drugi organizacione prirode. Takođe se prepoznaje razlika između zakonske definicije samohranih roditelja i jednoroditeljskih porodica, kada je drugi roditelj živ, ali ne brine o djetetu/djeci i prema stavu Ministarstva, neophodno je da zakonska rješenja prepoznaju ovu razliku i uvrste potrebe i interese ovih grupa. Takođe, prepoznaje se i razlika u pomoći djeci i roditeljima, te potreba da se mjere podrške usklade sa potrebama, i to kao sistemske, a ne jednokratne:

Jedan je odnos dok je dijete maloljetno, u predškolskom uzrastu, u školskom drugi, kad je punoljetno treći. U predškolskom uzrastu, pomoć treba da je usmjerena isključivo prema majci, dok dijete treba da ima beneficije u predškolskim ustanovama, ali one bi bile usmjerene na dijete u smislu edukacije, a ne u smislu plaćanja prema majci. Tako isto, slobodno vrijeme za majku. Dijete bi bilo u igraonici, igralo bi se sa drugom djecom, to je socijalizacija, a majka bi imala neposredan efekat u vidu slobodnog vremena. Kad dođu u školski uzrast, kod nabavke udžbenika, dijete ima korist, a ima i majka. Ovdje govorim o majci, ali mislim na roditelje. Kad dijete postane punoljetno, postavlja se pitanje šta treba dalje raditi, možda da ta djeca imaju prednost prilikom upisa na fakultet. Tendencija je rasta visokog obrazovanja, sve više ljudi će studirati. Pozitivna diskriminacija prilikom zapošljavanja, da poslodavac koji zaposli takvo dijete ima neku subvenciju. (Službenik Ministarstva)

Sličan stav ima i Gender centar Republike Srpske kao Vladin mehanizam za rodnu ravnopravnost, prepoznajući probleme samohranih roditelja, naročito kroz zakonske propise, saradnju sa nevladinim organizacijama i putem slučajeva ispitivanja kršenja Zakona o ravnopravnosti polova u BiH. Takođe, prepoznaje i različitost potreba i rješenja za samohrane roditelje i njihovu djecu, na način da bi trebalo da postoji posebna podrška djeci, posebna podrška roditeljima, a treća vrsta podrške da bude kombinovana. Za Centar je važno osvješćivanje roditelja, ponajprije o pravima i obavezama roditelja u najboljem interesu djeteta, u slučajevima razvoda ili u situacijama kada su roditelji u konfliktu, što je predmet najvećeg broja ovakvih slučajeva koje Centar ispituje i prati. Po mišljenju Centra, to je ključni problem koji se reflektuje na prava, fizičko i duševno zdravlje djeteta. Kada su u pitanju samohrani roditelji, u Centru je izražen stav da se na njih takođe mora obratiti posebna pažnja:

A naravno da tu onda ima i problema i drugih stvari koje bi trebalo rješavati vezano za same te osobe, za same roditelje, jer i oni imaju odre-

đene svoje potrebe, kako za psihosocijalnom podrškom i pomoći, kako za podrškom vezanom za neka davanja, beneficije, kako za pravnom pomoći, ako se radi o osobama koje nemaju ekonomsku samostalnost, dakle njima je potrebna u tim postupcima i situacijama i neka vrsta pravne besplatne pomoći (...) U svakom slučaju bi trebalo možda razmišljati i sa ekonomske tačke gledišta, u smislu samostalnosti tih osoba i obezbjeđenja da te osobe, naročito one kojima pripadnu djeca, imaju tu neku ekonomsku samostalnost, da se njima možda neki podsticaji vezano za preduzetništvo ili zapošljavanje omoguće, da prevaziđu tu krizu. Jako je teško. Ja poznajem neke roditelje koji sada imaju odraslu djecu, a samohrani su, i znam da im je bilo užasno teško dok djeca nisu izašla iz škole i postala samostalni članovi društva. Tek kad dođu u situaciju da djeca završe školu ili fakultet, da počnu da rade, da zarađuju neki svoj dinar, tek tada se njima ta situacija malo olakša, kada djeca postanu samostalna. (Direktorica Gender centra)

I u Gender centru je izražen stav da se društvo nedovoljno bavi ovim problemima, s obzirom na vrlo mala sredstva koja se izdvajaju za socijalnu podršku i za ove usluge i potrebe tog tipa. Imajući u vidu ekonomsku i društvenu krizu, malo je vjerovatno da će u nekoj bližoj budućnosti biti više mjera podrške, ali je vjerovatnije da će biti još više porodica u riziku od siromaštva i nezaposlenosti.

Kada je u pitanju civilni sektor, zanimljivo je zapažanje da je u vrijeme rada na istraživanju u 2009. godini bila vrlo slična situacija u BiH, Srbiji i Crnoj Gori u pogledu udruživanja samohranih roditelja. Oformljena su neka udruženja, ali nisu mogla da se adekvatno aktiviraju, niti da postignu neku veću vidljivost i uticaj. Za potrebe istraživanja, obavljen je intervju sa predstavnicom jednog udruženja, koja je konstatovala veliki problem nevidljivosti i nepostojanja adekvatnih podataka o samohranim roditeljima:

Svaki dan neko postaje samohrani roditelj. Da li je to saobraćajna nesreća, bolest, smrt, bilo kojim uzrokom ili načinom izazvana, zatim žene koje se odluče da same rode dijete, razvodi brakova su svakodnevni. Tako je nemoguće uspostaviti tu bazu podataka jer mi ne možemo dobiti sve podatke. U stvari, mi nemamo kancelariju, nemamo računar, sve što se radi, radi se iz kuće i bez novca. Mi smo volonterska organizacija, nemamo nadoknadu za svoj rad. Jednostavno želimo da ukažemo na neke probleme u društvu. (Predstavница NVO)

Predstavnice udruženja su apelovale da se pomogne populaciji samohranih roditelja i njihovoj djeci i da i ta grupacija dobije status, zatim za povlastice u pogledu usluga vrtića i prilagođavanja njihovog radnog vremena, doplatak za djecu samohranih roditelja, uspostavljanje evidencije

samohranih roditelja, a naročito alimentacioni fond, kao rješenje za problem izbjegavanja doprinosa za izdržavanje. One takođe vide razliku između pomoći djeci i pomoći roditeljima, ali se zapaža zanimljiv stav da je to pomoć situaciji:

Nije to pomoć ni meni ni djetetu, to je pomoć situaciji. U startu nemaju jednake mogućnosti. Roditelj treba da se bori, a društvo treba da mu omogućí uslove da radi i zaradi za to dijete. Uvijek spominjem vrtić i produženi boravak, to je osnovno, da dijete bude zbrinuto, da majka može da radi, da može živjeti kao čovjek, da se ne plaši da će ostati bez posla. (Predstavnic NVO)

Udruženje takođe zapaža i razliku između samohranih majki i očeva, kojima je po njihovom mišljenju lakše ako imaju majku ili neku ženu u porodici koja u tom slučaju preuzima brigu o djeci. S druge strane, veliki problem za ovakva udruženja, što im otežava rad, jeste nedovoljno članstvo:

Meni se veliki broj ljudi javlja nakon gostovanja u medijima, uglavnom tražeći neku pomoć. Kad smo rekli da ne dijelimo pomoć, već ako su u mogućnosti očekujemo da i oni pruže pomoć svojoj sredini, samohranim majkama, ne da im daju nešto, već da se izbore u organima lokalne vlasti za njihov bolji položaj, svi su odustajali. (Predstavnic NVO)

Materijalno siromaštvo i siromaštvo vremenom samohranih roditelja ovdje uzima svoj danak i stvara začarani krug, u kojem se oni nisu dosad uspijevali okupiti i stvoriti kritičnu masu koja bi artikulisala njihove potrebe i interese. Međutim, iako postoji i dio njihove odgovornosti za ovakav stav, nepravedno je „prebacivati lopticu“ na civilni sektor, jer su institucije vlasti prvenstveno odgovorne za obezbjeđenje prava svim građanima i građankama. Svakako se može konstatovati i izvjestan pomak: u periodu nakon istraživanja, od 2010. godine, uz podršku određenih donatorskih projekata, ženski nevladin sektor je pokrenuo širu inicijativu i radio na osvještavanju javnosti o problemima samohranih roditelja i neadekvatnim zakonskim definicijama samohranog roditeljstva u Republici Srpskoj. Tada je oformljeno još jedno udruženje samohranih roditelja „Ponos“ koje je uspjelo da okupi preko 2000 članica i članova u Banjoj Luci, a ima svoje podružnice i u Prijedoru, Gradišci i Istočnom Sarajevu. Aktivnosti udruženja podržane su od strane FIGAP programa, kojim za Republiku Srpsku upravlja Gender centar, čime je dobilo institucionalnu podršku, a udruženje aktivno radi na unapređenju zakonske definicije samohranog roditeljstva u Porodičnom zakonu, na grupama psihosocijalne podrške i pomoći roditeljima, kao i na pružanju materijalne pomoći kroz humanitarne akcije, a ostvaruje saradnju sa Centrom za socijalni rad.

6. CENTRI ZA SOCIJALNI RAD

Centri za socijalni rad se bave slučajevima na terenu i na taj način su najdirektnije uključeni u probleme i pitanja samohranih roditelja. Na žalost, velika odgovornost prema različitim ciljnim grupama i velike potrebe na terenu nisu praćene i adekvatnim ljudskim i finansijskim resursima centara za socijalni rad. Iako centri i službe postoje u svakoj opštini Republike Srpske, nisu u mogućnosti odgovoriti na sve potrebe na terenu. Iz ovih razloga, zakonom zagantovana prava nije moguće ostvariti u svim slučajevima. Pitanja i problemi na terenu su brojni: siromaštvo, loša ekonomska situacija, nedovoljna podrška za brigu o djeci, siromaštvo vremenom samih roditelja, a i narušeni međusobni odnosi i nasilje nad ženama u određenim slučajevima, koji se prelamaju preko leđa majki i djece, a ekstremni oblici ovakvog ponašanja i odnosa su otmice djeteta i nasilje nad ženama.

Osnovni problemi u pružanju pomoći i podrške samohranim roditeljima su teška ekonomska situacija i obezbjeđivanje brige o djetetu ili djeci, nemogućnost pronalaska zaposlenja, nedostatak slobodnog vremena za bavljenje djecom, nadomjestak adekvatne muške figure u vaspitanju djece, ukoliko je roditelj razveden najčešći problem ostvarenja doprinosa za izdržavanje djece. Samohranim roditeljima posebno teško pada velika odgovornost u pogledu vaspitavanja djece: kad ne mogu sa drugim roditeljem djeteta podijeliti odgovornost (na primjer, da li da dijete ostane vani do 22 ili 24 sata ili, da li da dijete ide samostalno na ljetovanje, a nema 18 godina i slično). Ukoliko se samohrani roditelj odluči na zasnivanje nove veze, prihvaćanje te nove osobe u svijet djeteta i roditelja i stvaranje funkcionalnog odnosa. (Socijalna radnica)

U slučajevima u praksi zapažaju se različiti, međusobno povezani i isprepleteni problemi: duboko ukorijenjeni patrijarhalni stavovi, kako društva uopšte, tako i zaposlenih u institucijama, naročito prema samohranim majkama, narušeni odnosi između roditelja i izbjegavanje odgovornosti jednog od roditelja, a zajednički nazivnik im je nepovoljan položaj žena u društvu. Prema tvrdnji jedne intervjuisane socijalne radnice, *to veoma teško doživljavaju klijentice, posebno ukoliko su im djeca povjerena poslije razvoda. Veoma teško prihvaćaju da i dalje treba da sarađuju sa svojim bivšim partnerom, ali iz uloge roditelja, kao dogovor oko sređivanja putnih isprava, korištenja slobodnog vremena sa djecom i godišnjih odmora, dogovora oko školovanja djece, zdravlja djece i svih drugih situacija koje se tiču vođenja brige o djeci i zaštiti njegovih interesa.*

Ovdje se zapaža stav da su klijentkinje na neki način odgovorne za problem „nesaradnje“ sa partnerom, što može biti djelimično tačno, ali su istraživanja i analize iz prakse takođe pokazali da određen broj partnera,

naročito muškaraca, izbjegava odgovornost prema djetetu ili djeci, pa i po cijenu vlastitog osiromašenja. U ovom slučaju, a imajući u vidu da je go-rući problem izbjegavanje doprinosa izdržavanju djece, kada ne funkcionišu izdržavanje, obično ne funkcionišu ni kontakt, to se negativno odražava na roditelja kojem je dijete povjereno na staranje (najčešće majke). Istraživanje „Vanbračne porodice u Republici Srpskoj“ iz 2002. godine, na reprezentativnom sistematskom uzorku, pokazalo je da 41,4 % očeva redovno izvršava obaveze izdržavanja, 21 % povremeno i 8,1 % rijetko. Obavezu izdržavanja nije prihvatilo 21,7 % očeva, a obaveze uopšte ne izvršava 4,5 % očeva. To znači da je više od polovine djece prepušteno majci na brigu i izdržavanje, a dijelom i državnim institucijama. Prema iskustvima iz prakse, da bi izbjegli doprinos za izdržavanje djeteta, oče- vi daju otkaze na poslu, rasprodaju imovinu ili je prenose na druge članove porodice, pribavljaju lažne potvrde o nezaposlenosti, mijenjaju mjesto boravka, osporavaju vlastito očinstvo.

Sljedeći veliki problem zbog kojeg nam se samohrani roditelji obraćaju je pitanje izdržavanja. Odluku o doprinosu za izdržavanje donosi sud. Međutim, i posle te odluke, vrlo, vrlo teško to ide, mnogo je nesavesnih uglavnom očeva, koji na sve moguće načine izbegavaju izdržavanje, pogotovo kad su u pitanju vanbračne zajednice. Mi u upravnom postupku poverimo dete jednom roditelju, to je najčešće majka. Kad sud donese odluku i obaveže oca da doprinosi izdržavanju, gotovo svaki postavi pitanje očinstva. Upravo imamo jedan takav primer, gde je sud doneo odluku o izdržavanju, a juče sam dobila kopiju tužbe iz Osnovnog suda u Kotor Varošu u kojoj taj otac traži utvrđivanje očinstva. Ali je on, zapravo, nakon rođenja deteta, dete upisao na svoje ime, dete nosi njegovo prezime, on je priznao očinstvo, a sad koristi zakonsku odredbu da je bio u zabludi, koristi objektivni i subjektivni rok, pa videćemo da li će uspeli da obori. Do tada, ispaštaju i dete i njegova majka. Ona treba da vodi brigu o njemu, da ga vaspitava, da ga izdržava, i to što oče- vi doprinose je malo u odnosu na ono što majka pruži detetu. Otac ne može dati onoliko koliko detetu treba. Toj deci, pogotovo školskoj i predškolskoj, treba obezbediti odeću, obuću, hranu, toplu sobu, ono elementarno da bi učilo i boravilo. To oče- vi vrlo teško prihvataju. I ono što sud odredi, pazite, mi imamo masu ljudi koji sad ne rade. Sud odredi visinu izdržavanja, 25 % od zagarantovane plete, a on meni dođe i kaže: „Ja ne radim, ja to ne mogu, odakle ću.“ Ja objasnim i kažem: „Znate, vi ste dužni iskoristiti sve svoje mogućnosti kao roditelj da doprinosite izdržavanju svog deteta, koliko god zaradite za sebe, morate i za svoje dete.“ (Socijalna radnica)

Prema iskustvima intervjuisanih socijalnih radnica, ovaj problem je dodatno otežan sporošću i neefikasnošću sudskih postupaka, a zalažu se,

između ostalog, za osnivanje alimentacionog fonda kao mogućnosti da se ovaj problem riješi:

Naša uloga je da postignemo dogovor, sporazum oko izdržavanja. Oni to prihvate verbalno, ali se ne pridržavaju, pa im dajemo besplatne pravne savjete, upućujemo ih na neke nevladine organizacije koji rade besplatnu pravnu pomoć i tako dalje. Međutim, kako smo primijetili, ti postupci u sudu dugo traju, to je karika koja ne funkcioniše dobro. Evo, imala sam majku prošle sedmice koja tri–četiri godine vodi postupak za izdržavanje i to nije uspjelo do kraja. Ili očevi u najčešćoj situaciji izbjegavaju prijavu adrese, ili nemaju stalno zaposlenje pa im se ne može oduzimati od plate, to je najčešća situacija. Ima postotak od prosjeka Republike Srpske koji najčešće ne funkcioniše, ima puno nezaposlenih, koji rade na crno. Zato mislim da bi alimentacioni fond bio velika pomoć, zapravo svi dobiju od strane centra za socijalni rad dok sud ne utvrdi taj iznos. To ćemo dugo čekati, o tome se ne planira, nemamo finansijska sredstva, država treba da ima veću finansijsku podlogu za to. Manja mjesta ne mogu izvršavati ni sadašnje svoje obaveze, uopšte nema finansijske podloge. (Socijalna radnica)

Veoma evidentan problem je i obezbjeđivanje putne isprave za dijete, što se koristi najčešće kao oblik „rata“ među roditeljima, na štetu djeteta. Drugi oblik je otmica ili zadržavanje djeteta, najčešće muškog, iako je povjereno majci na staranje, kod oca i njegove familije,¹⁰ što je takođe odraz patrijarhalnih stavova na štetu žena i djece, koji su „jači“ i od pisanih zakona. Istraživanje je pokazalo da su socijalni radnici često i sami nezadovoljni i bespomoćni jer nisu u stanju obezbijediti uživanje zakonom zagarantovanih prava samohranim roditeljima i njihovoj djeci. Suočavaju se sa otvorenim potcjenjivanjem od stranaka („vi niste za mene niko i ništa”), a dolaze u situaciju da nisu u mogućnosti sprovesti pravnosnažna rješenja.

Veliki problem nakon razvoda braka, ili, svejedno, ako su deca iz vanbračne zajednice, je pitanje podnošenja zahteva za izdavanje putne isprave. Dakle, roditelj, uglavnom otac, ne slaže se da majka podnese zahtev. Ili neće da dođe u policijsku stanicu da da izjavu da je saglasan, ili prosto osporava, ili kad ga policija sasluša, kaže: „Ne, ja nisam saglasan s tim da dete ide u inostranstvo.” (...) Otac je rekao „ne, nisam saglasan” bez

¹⁰ Jedan specifičan slučaj je dobio svoj epilog na Sudu za ljudska prava u Strazburu: majka je nakon šest godina konačno uspjela da dobije sina koji je protivzakonito otet i zadržan, najprije od strane oca, a nakon smrti oca, od strane bake (očeve majke), pravnosnažno osuđene za nasilje nad unukom. Dijete je u ovakvoj situaciji provelo od svoje sedme do 13. godine života, čime je nanosena neprocjenjiva šteta njegovom zdravlju i razvoju.

Ovaj problem su takođe prepoznali i pripadnici Granične policije, koji su mi u jednom usmenom razgovoru, nevezano za ovo istraživanje, rekli da oni posebno obraćaju pažnju na takve slučajeve kada kontrolišu granične prelaze.

obrazloženja. Ne viđa svoje dete, niti doprinosi izdržavanju, ne brine o zaštiti, vaspitavanju, samo je prosto vrlo zlonamerno rekao „ja se ne slažem”. (Socijalna radnica)

Tu se susrećemo sa velikim problemima, jer, znate, ovo su balkanski prostori, gde centar za socijalni rad nema ponekad nikakav ugled kod takvih očeva... U jednom od tih primera došlo je do administrativnog izvršenja, išli smo sa policijom i predstavnicima administrativne službe, izvršenje naravno nije uspelo, otac nam je pretio čak i ubistvom. (Socijalna radnica)

S druge strane, zbog nedovoljno preciznih zakona ili nepostojanja adekvatnih administrativnih procedura za podršku samohranim roditeljima, i sami zaposleni u centrima imaju različit pristup samohranim roditeljima, ali i različit doživljaj samohranih očeva i majki, koji je u određenim slučajevima obojen rodnim stereotipima:

Pravno ne postoji nikakva razlika. Ipak, u praksi smo vidjeli da se žene bolje snalaze u obavljanju kućnih poslova: kuhanje, spremanje, pranje i slično. Muškarci rjeđe obavljaju te poslove sami, oni obično angažuju nekoga iz porodice (majku, sestru...). Osim toga, čini se da žene češće ulaze u priču „ja sam žrtva” nego što to čine muškarci. (Socijalna radnica)

Muškarci ne insistiraju toliko na ulozi žrtve, prihvaćaju to što rade i nose se s tim. A žene kao da hoće nekakvu dobit, psihološku dobit, „evo ja sam žrtva, vidiš meni je teško“, nekako kao da mazohistički uživaju u toj ulozi, i onda traže nešto, sad sam baš ružno rekla, ali treba im neko posebno priznanje jer, zaboga, one se žrtvuju za svoju djecu. A to je njihov izbor. (Socijalna radnica)

Mislim da nema razlike. Doduše, mi i nemamo samohranih očeva, u odnosu na samohrane majke. Nema neke razlike. Ali, svakako su deca, ona koja žive sa majkom, u povoljnijem položaju, samim tim što je nekako majka po prirodi stvari više u kući, može da pruži deci sve ono što je potrebno u smislu pripremanja hrane, održavanja higijene, dok su očevi upućeni na to da moraju da zarade, na neki način za egzistenciju, oni se teže snalaze u tom poslu. (Socijalna radnica)

Zanimljivo je bilo poređenje odnosa prema samohranim roditeljima sada i u ranijem socijalističkom sistemu, kada je postojao mnogo veći stepen zaštite prava i sprovođenja stvarnih mjera podrške samohranim roditeljima, što sada postaje problem koji socijalne radnice ne mogu adekvatno da riješe:

Dešava se da neki samohrani roditelji smatraju da imaju „povlašten“ položaj u društvu. Iz prošlog sistema (socijalizma) još se vuče u ljudima potreba da se takvim roditeljima treba posebno pomoći, odnosno da imaju

veću zaštitu. Kako to sada nije slučaj, oni se osjećaju zakinutima i ljuti su što se protektivni stav države prema njima više ne promovise. Nekada su samohrane majke dobijale stan, pa se poslije događalo da su one i zasnivale vanbračnu zajednicu, ali su zadržavale status da su same, da bi zadržale stan. (Socijalna radnica)

Zaposleni u centrima za socijalni rad smatraju da bi trebalo unaprijediti oblike podrške samohranim roditeljima i njihovoj djeci, putem sistemskih mjera, uključujući alimentacioni fond ili fond za izdržavanje djece, zatim kroz prioritete za zaposlenje, te da se posredstvom Zakona o dječijoj zaštiti omogući da samohrane majke imaju pravo na dječiji dodatak za prvo dijete.

7. ZAKLJUČAK

Ovaj tekst je deo šireg projekta i fokusiran je samo na institucionalnu analizu, kako bi se osvetlio odnos samih roditelja i institucija u okruženju. Analiza je pokazala da će konkretna rešenja na institucionalnom nivou nužno biti rezultat procesa koji će obuhvatiti različite socijalne aktere. Fokus ovog istraživanja su bili roditelji, a ne deca, a osnovna poruka je da je neophodno da javne politike uzmu u obzir potrebe i dece, ali i roditelja, da bi bile uspešne.

Analiza je takođe pokazala nekoliko stvari koje je neophodno izmeniti da bi se poboljšao položaj ove vulnerabilne grupe. Pre svega, neophodno je ustanoviti odgovarajući sistem evidentiranja i praćenja jednoroditeljskih porodica, tj. odgovarajući statistički sistem, kako bi uopšte bile moguće adekvatne institucionalne intervencije, ali i obezbeđivanje finansijskih sredstava. Drugo, potrebno je ustanoviti alimentacioni fond, kojim bi se omogućilo da samohrani roditelji ne snose sami rizik od siromaštva izazvanog nebrigom i neodgovornošću drugog roditelja. Time bi se omogućila sigurnost finansijskog priliva, neophodna za normalno podizanje dece, i garantovalo da nema „pada u siromaštvo“. Treće, neophodno je da se centri za socijalni rad ojačaju, institucionalno, finansijski i stručno (uključujući i rodnu senzibilizaciju zaposlenih), kako bi bili u mogućnosti da pruže odgovarajuću podršku roditeljima (uključujući i psihološku i pedagošku podršku). Četvrto, neophodno je ojačati same samohrane roditelje i njihovo umrežavanje, kako bi sistemom međusobne podrške i razmene, ne samo postali vidljiviji i uticajniji, već i lakše obavljali roditeljske uloge i smanjili konflikt uloga. Na kraju, potrebno je osmisliti posebne programe za podršku deci samohranih roditelja, kao bi se na vreme zaštitila od različitih oblika rizičnog i socijalno devijantnog ponašanja.

LISTA REFERENCI

Bibliografske reference

1. Amato, Paul R., Rivera, Fernando, “Paternal Involvement and Children's Behavior Problems“, *Journal of Marriage and Family* 61/1999;
2. Bakšić-Muftić, Jasna, *Gender u socijalnoj politici u BiH*, Konferencija „Iskustva reforme socijalnog sektora u BiH“, Radni materijali: eseji, 2002;
3. Bergnehr, Disa, *Timing Parenthood: Independence, Family and Ideals of Life*, Linkoping University, Linkoping 2008;
4. Bertaux, Daniel, Delcroix, Catherine, “Where have all the Daddies Gone?“, Bjornberg Ulla (ed.), *European Parents in the 1990s: Contradictions and Comparisons*, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1992;
5. Bjornberg, Ulla (ed.), *European Parents in the 1990s: Contradictions and Comparisons*, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1992;
6. Blagojević, Marina *Stavovi mladih o braku i roditeljstvu*, magistrarska teza, Filozofski fakultet, Beograd 1989;
7. Blagojević, Marina, “The Attitudes of Young People Towards Marriage“, *Marriage and Family Review*, Vol. 14/1989;
8. Blagojević, Marina, „Mladi i roditeljstvo: ka dezideologizaciji roditeljstva“, *Sociologija* 3/1993;
9. Blagojević, Marina, „Svakodnevnica iz ženske perspektive: Samožrtvovanje i beg u privatnost“, *Društvene promene i svakodnevnica: Srbija početkom 90-ih* (ur. S. Bolčić), ISIFF, Beograd 1995;
10. Blagojević, Marina, *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija 90-ih*, ISIFF, Beograd 1997;
11. Blagojević, Marina, *Položaj žena u zemljama Balkana: komparativni pregled*, Gender centar RS i Gender centar F BiH, Banja Luka – Sarajevo 2004;
12. Blagojević, Marina, *Rodni barometar u Bosni i Hercegovini*, Gender centri, Sarajevo – Banja Luka 2004;
13. Blagojević, Marina, “Single Parents in the Western Balkans: Between the Emotions and the Market“, *Gendering Transition: Studies of Changing Gender Perspectives from Eastern Europe* (eds. Daskalova, Krassimira, Hornstein-Tomic, Caroline, Kaser, Karl, Radunovic, Filip), Erste Foundation Series, Lit Verlag, 2011;
14. DeLeire Thomas C., Kalil, Ariel, “Good Things Come in Threes: Single-Parent Multigenerational Family Structure and Adolescent Adjustment“, *Demography*, Vol. 39, Number 2, May 2002;
15. Dolling, Irene, Jaehnert, Gaby (eds.), *Gender in Transition*, Zentrum Interdisziplinäre Frauenforschung, Berlin 2000;

16. Einhorn, Barbara, “Right or Duty? Women and the Economy“, *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe*, Verso London – New York 1993;
17. Erlich, Vera, *Family in Transition*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1966;
18. Esping-Anderson, Gøsta, *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global*, United Nations Research Institute for Social Development, Sage 1996;
19. Fodor, Eva, “A Different Type of Gender Gap: How Women and Men Experience Poverty“, *East European Politics and Societies* 20/2006;
20. Folbre, Nancy, *Who Pays For the Kids: Gender and the Structures of Constraint*, Routledge, London – New York 1994;
21. Forsberg, Lucas, *Involved Parenthood: Everyday Lives of Swedish Middle-Class families*, Linköping University, Linköping 2009;
22. Funk, Nanett, Mueller, Magda (eds.), *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Routledge, New York 1993;
23. Gal, Susan, Kligman, Gail, (eds.), *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, University Press Princeton, New Jersey 2000;
24. Gal, Susan, Kligman, Gail, *The politics of gender after socialism. A comparative-historical essay*, Princeton University Press, Princeton 2000;
25. Nakano, Glenn Evelyn, Chang, Grace, Forcey, Linda Rennie (eds.), *Mothering: Ideology, Experience and Agency*, Routledge, NY – London 1994;
26. Graefe, Deborah Roempke, Lichter, Daniel T., “Life course transitions of American children: parental cohabitation, marriage, and single motherhood“, *Population Research Institute Working Paper No. 97-08*, Population Research Institute, University Park, Pennsylvania State University, Pennsylvania 1997;
27. Guichon, Audrey, Van den Anker, Christien L., Novikova, Irina (eds.), *Women's Social Rights and Entitlements*, Palgrave Macmillan, London 2006;
28. Hearn, Jeff, Pringle, Keith, *European Perspectives on Men and Masculinities: National and Transnational Approaches*, Palgrave Macmillan, New York 2006;
29. Hetherington, E. Mavis, Stanley-Hagan, Margaret, “Divorced Fathers: Stress, Coping, and Adjustment“, *The Father's Role: Applied Perspectives* (ed. Michael E. Lamb), Wiley, New York 1986;
30. Jahnert, Gabriele, Gohrish, Jana, Hahn, Daphne, Nickel, Hildegard Maria, Peinl, Iris, Schafgen, Katrin (eds.), *Gender in Transition in Eastern and Central Europe*, Trafo Verlag, Berlin 2001;
31. Jovanović, Miroslav, Naumović, Slobodan (eds.), *Gender Relations in South Eastern Europe: Historical Perspectives on Womanhood and*

- Manhood in 19th and 20th Century*, Udruženje za društvenu istoriju – Ideje 4, Belgrade – Graz 2002;
32. Kaplan, Ann E., *Motherhood and Representation: The Mother in Popular Culture and Melodrama*, Routledge, London and NY 1992;
 33. Karatnycky, Adrian, Motyl, Alexander, Piano, Aili (eds.), *Nations in Transit 1999-2000: Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States*, Freedom House, 2000;
 34. Kazer, Karl, *Porodica na Balkanu: analiza jedne kulture koja nestaje*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 2002;
 35. Manning, Wendy D., Lamb, Kathleen A., “Adolescent Well-Being in Cohabiting, Married, and Single-Parent Families“, *Journal of Marriage and Family* Vol. 65, Issue 4, 2004;
 36. Milić, Anđelka, „Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija 1991–1995“, *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih* (prir. Silvano Bolčić), ISIFF, Beograd 1995;
 37. Milosavljević, Milosav, Stojanović, Božidar, Vuković, Jovanka, *Vanbračne porodice u Republici Srpskoj*, Javni fond za dječiju zaštitu Republike Srpske, Bijeljina 2002;
 38. Palkovitz, R., “Reconstructing 'Involvement': Expanding Conceptualizations of Men's Caring in Contemporary Families“, *Generative Fathering: Beyond Deficit Perspectives* (eds. Alan J. Hawkins, David C. Dollahite), Thousands Oaks, CA, Sage 1997;
 39. Parke, Ross D, *Fatherhood*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1996;
 40. Pleck, E. H., “Paternal Involvement: Levels, Sources, and Consequences“, *The Role of the Father in Child Development* (ed. Michael E. Lamb) 3rd edition, Wiley, New York 1997;
 41. Ramet, Sabrina (ed.), *Gender Politics in the Western Balkans: women and society in Yugoslavia and Yugoslav successor states*, The Pennsylvania State University Press, University Park, PA 1999;
 42. Robila, Mihaela (ed.), *Families in Eastern Europe*, Elsevier, New York 2004;
 43. Thurer, Shari L., *The Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*, Penguin Books, Harmondsworth 1994;
 44. True, Jacqui, “Gendering post-socialist Transitions“, *Gender and Global Restructuring* (eds. Marianne Marchand, Anne Sisson Runyan), Routledge, New York 2000;
 45. UN BiH, *Porodice u kojima je nosilac domaćinstva žena*, 2003;
 46. UNIFEM, *The Story Behind Numbers: Women and Employment in Eastern Europe and the Western Commonwealth of Independent States*, UNIFEM, March 2006;
 47. USAID, *Bosnia-Herzegovina Gender Assessment*, 2005.

Pravni izvori

1. Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku (FBiH). Republički zavod za statistiku (RS). 2007. *Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH*;
2. Agencija za statistiku BiH, Tematski bilten 03. *Gender statistika*. Sarajevo 2007;
3. Agencija za statistiku BiH, *Bosna i Hercegovina u brojkama 2008*.
4. *Bosanskohercegovački gender akcioni plan*. „Poglavlje XII: Uloga muškaraca“. Agencija za ravnopravnost spolova BiH, <http://www.arsbih.gov.ba/index.aspx?PID=3&RID=70>;
5. *Bosanskohercegovački gender akcioni plan*. „Poglavlje XIII: Usklađivanje profesionalnog i porodičnog života“, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, <http://www.arsbih.gov.ba/index.aspx?PID=3&RID=70>;
6. *Country report for Republika Srpska* (prepared by Jelena Milinovic);
7. *Demografska statistika. Bilten br. 10*. Bilteni demografske statistike. Publikacije. Republički zavod za statistiku Republike Srpske, <http://www.rzs.rs.ba/PublikDemLAT.htm>;
8. *Demografska statistika. Bilten br. 11*. Bilteni demografske statistike. Publikacije. Republički zavod za statistiku Republike Srpske, <http://www.rzs.rs.ba/PublikDemLAT.htm>;
9. *Demografska statistika 1980, i od 2000. do 2006. godine*, Savezni zavod sa statistiku SFRJ i Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd;
10. Izvještaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu (2007) – Socijalna uključenost u BiH. *Razvojni program Ujedinjenih nacija u BiH*, <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=63>;
11. *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova, Republika Srbija*, Ministarstvo rada i socijalne politike, Beograd 2008;
12. *Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004–2007*. Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, <http://www.dep.ba/dwnld/Pregled%20siromastva.pdf>;
13. *Strategija za razvoj porodice u Republici Srpskoj za period od 2009. do 2014. godine* Vlada Republike Srpske, Ministarstvo za porodicu, omladinu i sport, Banja Luka 2008.

Marina Blagojević Hjuson, LL.D.

Institute for Criminological and Sociological Researches Belgrade

Jelena Milinović, LL.M.

Gender Center of Government of Republic of Srpska

SINGLE PARENTS IN REPUBLIC OF SRPSKA: TOO LITTLE SUPPORT, TOO MANY PROBLEMS

Summary

This study presents the findings from a research project on single parenthood conducted in three countries of the Western Balkans (Serbia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro). Although single parents are numerous and represent a large, vulnerable group (estimates are that 10-15 percent of households in the countries discussed here are single parent households, among which the percentage of single mothers ranges from 70-85), the problem is still largely invisible, under-researched and mostly ignored by public policies. Therefore, the aim of the research was to map out life conditions and coping strategies of single parents, as well as the institutional environment, existing public policies and their effectiveness related to the issue. The research was based on a series of complementary methods: quantitative, qualitative and participatory. The institutional analysis focused on gender mechanisms, relevant ministries, statistical offices and centres for social work. The analysis of single parenthood from an individual perspective was based on in-depth interviews. In this text the authors focus only on statistical overview and institutional environment of single parents in Republic of Srpska.

Theoretical framework for this study was based on an assumption that a process of transition of parenthood (from traditional to modern type of parenthood), is closely connected to the process of societal transition. During transition, common dynamics of re-traditionalisation, re-patriarchalisation and re-familiarisation slowed down and even partly reversed the modernisation of family life. Along with it goes a process of de-development, which decreases material security and institutional support, thus making single parents particularly vulnerable to the hardships of everyday life.

The main source for this particular text is a country report for RS, which was based on statistical sources and interviews within the institutions related to the issues (ministries, gender mechanisms, and centres for social work). Official statistical sources showed an evident lack of exact data on single-parent households. Regarding the institutional level, the

major conclusion is that in all three countries, the problem of single parenthood is slipping away from any systematic government activity or policy. Centres for Social Work as institutions most in charge to offer solutions for single parents in critical situations, are limited both in scope and quality of their services. They have legal, financial, and human resources limitations and they lack databases which would enable the monitoring of individual cases. Their approach to single parents is not standardised enough, and they often do not have clear procedures and protocols. Centres for Social Work in most of the cases are not offering them adequate counselling, and the attitude and behaviour of employees are burdened with patriarchal prejudices and expectations of what should be the ‘normal’ women’s sacrifice for children.

Major conclusion is that several steps should be made to improve the position of single parents and their children: firstly, to create adequate databases of single parents and statistics (which implies clear definition more in line with reality); secondly setting up a Fund for Alimony, which would provide financial help to single parents and their children; thirdly, institutional strengthening of centres for social work, so that they can improve the quality of their services; fourthly, strengthening of single-parents self-organizing, so that they create support networks; and fifthly implementation of programmes for children of single parents, since they are the most vulnerable to different risks, including poverty, crime, and other social deviant behaviours.

Key words: *Single parents; Single parenthood; Western Balkans; Republic of Srpska; Gender politics; Gender mechanisms.*